

**HOZIRGI ZAMON BOLALARIDA JISMONIY VA ELEMENTAR
MATEMATIK TASAVVURLARINI TARBIYALASHNING
AHAMIYATI**

SHOMUROTOV ULUGBEK MELIKBOBOYEVICH

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchi

u.shomurotov@dpi.uz +998915107420

MAMATALIYEVA IQLIM AMONOVNA

MUSURMONOVA RUHSHONA BAHROM QIZI

NUROVA MUNISXON BERDALIYEVNA

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabalari

***Annatotsiya:** Bu maqolada maktabga tayyorlashda bolalarning jismoniy harakatlari, chiniqtirish usullari va elementar matematik bilimlari, tasavvurlarni tarbiyalashning ahamiyati haqida aytib o'tilgan.*

***Kalit so'z:** bilim, ko'nikma, malaka, xotira, tasavvur, sanoq, chiniqtirish, aql, zehn, mantiq, obraz.*

Jismoniy tarbiya deganda organizmning morfologik va fiunksional rivojlanishini jamiyat talablari darajasida amalga oshirish, jismoniy sifatlarni qobiliyatlarni rivojlantirish, harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, jismoniy madaniyat va sport sohasiga taalluqli maxsus bilimlarni o'zlashtirib olish tushuniladi.

Jismoniy tarbiya - maktabgacha pedagogikaning muhim bir bo'limi bo'lib, bizda qaror topgan jismoniy tarbiya tizimining dastlabki bo'g'inidir. Uning vazifasi, bola sogligini saqlash, jismoniy sifatlarini o'stirish, yoshlarni mehnatga va vatan himoyasiga tayyorlashdir. Jismoniy rivojlanish tor ma'noda bo'yni o'sishi, muskullarning ortishi, va shu kabi antropometrik va biometrik

ko'rsatkichlardir. Jismoniy rivojlanish kishi organizmini o'rab turgan muhitga bog'liqligi to'g'risidagi biologik qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi. Masalan: hayot sharoitini jismoniy tarbiya metodini bir muncha o'zgartirish orqali organizmning funksional imkoniyat darajasini bir muncha ko'tarish, jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini yaxshilash mumkin. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasi ular hayotini saqlash, sog'ligini mustahkamlash, harakat malakalarini shakllantirish va to'la ma'nodagi jismoniy tarbiya berish madaniy genetik malakalarni shakllantirish, batartib hayot kechirish odatini singdirishga qaratilgan. Kun tartibidagi aksariyat hollarda genetik va chiniqtiruvchi muolajalarni bajarish orqali bolaning bilim doirasi kengayadi. Aqliy faolligi ortadi. U jasurlik, hallolik, batartiblik, qat'iylik, mustaqillik va shunga o'xshash ijobiy xulq me'yorlari va qoidalarini ham egallab shakllanadi. Jismoniy tarbiya aksariyat hollarda butun guruh bilan bajariladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida harakatli o'yinlarda bolalarda jamoatchilik uyushqoqlik, intizomlilik kabi xislatlar shakllanadi. Maktabga ta'lim yoshidagi bolalar organizmning o'ziga xos tomoni shundaki, u juda tez o'sadi va rivojlanadi. Shu bilan birga organizm funksiyalari va tizimlarining shakllanishi, hali tugallanmagan bo'ladi. Shunga ko'ra u tez jarohatlanadi. Shuning uchun bolalarga jismoniy tarbiya berishda quyidagilar birinchi darajali vazifalar hisoblanadi.

1. Sog'lomlashtiruvchi vazifalar.
2. Ta'limiy vazifalar.
3. Tarbiyaviy vazifalar.

Jismoniy tayyorgarlik bolaning sog'lomligi, harakat ko'nikmalari, qo'l mushaklari va ko'rish-motor muvofiqligi rivojlanganligi bilan izohlanadi. «Rivojlanmaganlik» ning asosiy belgilari o'ziga xos jismoniy rivojlanishning alohida jihatlarida ko'rinadi. Masalan, suyak tuzilishida past bo'yi bolalarda o'z yoshiga ko'ra tana bo'yi va og'irligidagi nomutanosiblik, tanadagi muvozanat buzilishlari, yurak kon tomir tuzilishidagi fiziologik yetishmovchiliklar tez toliqishlar, jismoniy yuklamalarni bajarishdagi imkoniyatlari pastligi shular

jumlasiga kiradi. Kasalliklar va ularga moyillik bo'yicha o'tkaziladigan tekshiruvlarga kelsak, ular yashash joyidagi bolalar poliklinikalarida tor mutaxassis shifokorlar guruhi tomonidan olib boriladi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- harakatning asosiy turlarini rivojlantirish;
- yurish va yugurishning barcha turlarini to'g'ri bajarish, shart-sharoitga muvofiq ulardan foydalanish;
- sakrash, irgitish, tirmashib chiqishning barcha turlarini to'g'ri bajarish;
- yumshoq joyda 40 sm balandlikka sakrash, joyidan turib 70 sm dan kam bo'lmagan uzunlikka sakrash, 100 metr masofani yugurib o'tish predmetini turli vaziyatlardan turib otish 4-5 metr masofadagi vertikal va gorizontaal nishonlarga tushirish;
- 2-3 doira yurib aylanib 3-4 qatorga safni o'zgartirib tizilish, «birinchi, ikkinchi» hisob sanogidan keyin ikki qatorga tizilish, harakat davomida oraliq masofani saqlash;
- turli xil dastlabki holatlardan turib jismoniy mashqlarni aniq, ritmik ko'rsatilgan maromda musiqaga mos og'zaki ko'rsatmalarda aytilganidek bajarish;
- sport o'yinlari unsurlari ishtirok etadigan o'yinlarda (voleybol, futbol, xokkey, basketbol, stol tennisi) faol ishtirok etish. 15 metrga erkin suzish, tana qismidagi mushakchalarni rivojlantirish;
- qo'l panjasi va barmoqlar harakatchanligini ta'minlash, barmoqlarni uynatish;
- miriqib uyquga ketish va oromli uyqu;
- o'zining jismoniy kiyofasi va sogligi haqida tasavvorni shakllantirish, sog'lom turmush tarziga erishish;
- antropometrik ko'rsatkichlarning (bo'yi, vazni, boshining doirasi, ko'krak kengligi) yosh ko'rsatkichi standartlariga muvofiq kelishi. Jismoniy rivojlanganlik darajasi, maktab yoshiga yetgan bolalarning jismoniy jihatdan rivojlanganlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablar:

- mustaqil tarzda jismoniy mashqlarni bajara olish;
- buyruqqa (start, stop) asoslanib yugura olish;
- narvon yordamida tepalikka chiqa olish va pastga tusha olish;
- narvon ustida o'tirib oldinga siljiy olish;
- 5 soniya davomida arqonda osilib turish;
- arg'imchoq ucha olish;
- cheklangan saf va chiziq bo'ylab yura olish;
- qiya qo'yilgan taxta ustidan yurib o'ta olish;
- bir oyoqda qaldirg'och bo'lib tura olish;
- oyoq uchlari bilan buyumlarni qisib kotarish, pastga surish va bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olish;
- joyidan turib 15-20 marta sakray olish, 70-8- sm o'zunlikka sakray olish, 30 sm balandlikdagi to'siqdan sakrab o'tish;
- to'xtamasdan 2-3 daqiqa davomida yugura olish; 100 metr masofani toxtamasdan yugurib o'tish;
- 10 metr masofani emaklab o'tish;
- safda to'g'ri turish va safni uzunasiga yurish;
- saflanish va qayta saflanishni bilish;
- musiqa ohangiga mos holda harakat qila bilish;
- koptokni irgitish va ilib olish;
- ilon izi shaklida yurish;
- to'p-to'p bo'lib aylana bo'ylab yura olish; xalq o'yinlari «Kim chaqqon», «Ok terakmi-ko'k terak?», «Quyoni-quyoni ne bo'ldi?», «Chitti gul», «Bog'lam-bog'lam», «Kim oladi shu ginani», «Uchdi, chopdi, sakradi», «Qushim boshi», «Qoch bolam, qush keldi», «Tortishmachoq» kabi harakatli o'yinlarda ishtirok eta olishdan iborat. 5yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan yosh davri «dastlabki boy cho'zilishi» dasri deb ataladi. Chunki bu davrda bola yil davomida 7-10 sm o'sishi mumkin. Maktabgacha 5 yoshli bolaning bo'yi 106,0-10,7 sm, vazni esa 17-18 kilogrammni tashkil etadi. Hayotining 6 yili davomida har oyda o'rtacha vazniga 200,0 gr, bo'yiga 0,5 sm qo'shilib boradi. Tajribalar

va maqsadga qaratilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari natijasida 6 yoshli bolalar harakat texnikasiga doir mashqlarni to'g'ri va tushungan holda bajaradilar.

Bolalarning matematik tushunchalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi, ularning idrokini, ya'ni sensor tuyg'ularini o'stirish bilan bevosita bog'liqdir. Umumlashtirish va abstraktlashtirish qobiliyati real predmetlarning xususiyatlarini aniqlash va shu xususiyatlarga qarab mazkur predmetlarni bir-biriga taqqoslash va guruhlariga ajratish asosida o'sib boradi. Shuning uchun bola maktabga borgunga qadar unda matematik tasavvurlarni shakllantirish uchun MTTdagi barcha o'quv-tarbiya ishlari bilan uzviy ravishda bog'lab maxsus ish olib boriladi. Matematik bilimlar bolalarga ma'lum tizim va izchillikda berilishi, bunda yangi bilim kamroq miqdorda, ya'ni bolalar o'zlashtirib oladigan darajada bo'lishi kerak. Shuning uchun ham bir vazifa bir qancha mayda qismlarga bo'linib, ular birin-ketin o'rganib boriladi. Tarbiyachi har bir yosh guruhining dasturi qanday tuzilganini bilishi lozim. Bu unga o'z guruhidagi bolalarning matematikaga doir bilim darajalarini aniqlash uchungina emas, balki maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda boshlang'ich matematik tasavvurlarni o'stirish yuzasidan olib boriladigan barcha ishlar tizimida har bir talimiy faoliyatining³ qanday muhim rol o'ynashi va o'rin egallashini ko'z oldiga keltirish uchun ham imkon beradi. Matematik tasavvurlarni shakllantirish yuzasidan olib boriladigan ishning asosiy shakli - ta'limiy faoliyatdir. Dastur vazifalarining ko'pchilik qismi talimiy faoliyatlarda hal qilinadi. Bolalarda ma'lum izchillikda tasavvurlar shakllantiriladi, zarur malaka va ko'nikmalar hosil qilinadi. Atrofdagi hamma narsani miqdor jihatidan Kuzatishlarni uyushtirishga, bolalarning o'z faoliyatlarining xilma-xil turlarida matematik mazmundagi bilim va ko'nikmalaridan qanday foydalanishlariga katta ahamiyat beriladi.

Ta'limiy faoliyatlarda va kundalik hayotda didaktik o'yinlardan hamda o'yin- mashqlardan keng foydalaniladi. Ta'limiy faoliyatlardan tashqari vaqtlarda o'yinlar tashkil qilib, bolalarning matematik tasavvurlari mustahkamlanadi,

chuqurlashtiriladi va kengaytiriladi. Bir qancha hollarda, masalan, joyni bilish ko'nikmasini rivojlantirish yuzasidan olib boriladigan ishlarda o'yinlar asosiy o'quv vazifasini utaydi. Ta'limiy faoliyatlarda bolalarning faol faoliyati birinchi navbatda yangi material ustida ishlashni hamda ilgari o'tilgan materialni takrorlashni birga to'g'ri qo'shib olib borish bilan ish turlarini va uni tashkil etish usullarini almashtirib turish bilan, ya'ni talimiy faoliyat tuzilmasi bilan ta'minlanadi.

Ta'limiy faoliyat tuzilmasi dastur vazifalarining hajmi, mazmuni, birga qo'shib olib borilishi, tegishli bilim va ko'nikmalarning o'zlashtirilishi darajasi, bolalarning yosh xususiyatlari bilan belgilanadi. Maktabga borish davriga kelib bolalar to'plam va son, shakl va kattalik haqida o'zaro bog'langan bilimlarni nisbatan ko'proq egallagan, fazoda va vaqtni mo'ljal o'rganishni o'rganish bo'lishlari zarur. Tajriba, birinchi sinf o'quvchilarida uchraydigan qiyinchilik, odatda abstrakt bilimlarni egallab olish, konkret predmetlar, ularning obrazlari bilan amal qilishdan, sonlar va boshqa abstrakt tushunchalar bilan bajariladigan amallarga o'tish zarurligini ko'rsatadi. Bunday o'tish bolaning rivojlangan aqliy faoliyatini talab etadi. Bolalar turli matematik bog'lanishli munosabatlarni aniqlash usullarini, masalan, to'plam elementlari o'rtasidagi moslikni aniqlash usullarini egallaydilar (to'plamdagi elementlarni birma-bir amalda solishtiradilar, kattalik nisbatlarini aniqlash uchun ularni ustma-ust, yonma-yon qo'yib ko'rish usullaridan foydalanadilar). Ular miqdor nisbatlarini aniqlashda eng aniq usul predmetlarni sanash va kattaliklarni o'lchash ekanligini tushuna boshlaydilar. Sanash va o'lchash malakalari ularda tobora mustahkam va ongli bo'lib boradi. Har qaysi yosh guruhi dasturi ushbu bo'limlardan iborat:

- Miqdor va sanoq.
- Kattalik.
- Geometrik figuralar.
- Fazoda mo'ljal olish.
- Vaqt bo'yicha orientir (mo'ljal) olish.

O'quv yilining oxirida katta guruh bolalari quyidagilarni bilishlari kerak:

- narsalarni 10 tagacha sanay olish;
- sanoq va tartib sonlardan to‘g‘ri foydalanish;
- 10 tagacha bo‘lgan sonlarni yonma-yon turganlarini (ko‘rgazma asosida) taqqoslay olish;
- teng bo‘lmagan 2 guruh narsalar sonini ikki usul bilan tenglashtira olish (1ta arsa kushish yoki ayirish usuli bilan);
- 0 dan 9 gacha bo‘lgan raqamlarning nomi va farqi;
- turli miqdordagi 10 tagacha bo‘lgan narsalarni eni, bo‘yi, balandligi, qalinligi, o‘lchami va ular orasidagi munosabatlarni hisobga olgan holda ortib borishi yoki kamayib borishi tartibida joylashtirib taqqoslash;
- narsalar shaklini: doiraviy, uchrubchak, to‘g‘ri tortburchakli, kvadrat, to‘rtburchakli, oval ko‘rinishdagilarini farqlash;
- qog‘oz varag‘ida yo‘nalishlarini farqlash;
- narsalarning o‘ziga yoki boshqa narsalarga nisbatan joylashish vaziyati, yo‘nalishini so‘z bilan ifodalash;
- hafta kunlari ketma-ketligi, sutka qismlari nomlari kabilari. Bo‘lajak fuqaro shaxsining har tomonlama kamol toptirilishining asoslari bola hayotining dastlabki yillarida, maktabgacha bolalikda qo‘yiladi. So‘nggi yillarning psixologik-pedagogik tadqiqotlari bolada idrok qilinadigan obyektlar xususiyatlarining analizi va sintezining, kuzatiladigan hodisalarni taqqoslash va umumlashtirishlarning, eng sodda bog‘lanishlar va ular orasidagi munosabatlarni tushunmoqning yetarlicha murakkab shakllari tarkib topishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari dasturida nazarda tutilganidek, matematik tayyorgarlikda bolalarni sanoqqa o‘rgatish, birinchi o‘nlik uchida miqdoriy munosabatlarni rivojlantirish, eng sodda arifmetik masalalarni yechish va tuzish bilan bir qatorda namoyon qilingan to‘plamlar ustida amallar bajarishga, shartli ulchovlar bilan o‘lchashlar o‘tkazishga, sochiluvchi va suyuq jismlarning hajmini aniqlashga bolalarning ko‘z bilan chamalash malakalarini rivojlantirishga ularning geometric figuralar va predmetlarning shakli haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishga, fazoviy

munosabatlarni tushunishlarini, predmetlarni teng qismlarga bo'lish malakalarini shakllantirishga katta ahamiyat beriladi. Masalalarning bunday kompleksi matematik rivojlantirishning dasturi bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalarning miqdoriy va boshqa munosabatlarni chuqurroq tushunishlarini ta'minlaydi va matematik tafakkurning, nutqning istiqbolda takomillashuviga asos soladi. Bularning hammasi bolalarning aqliy rivojlanishlariga va ularni maktabda o'qishlariga muvaffaqiyatli tayyorlashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim- tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari. Tuzuvchilar Rasulova M, Abdurahmonova X. va boshqalar. - Toshkent, 2000.

2. Bolalarni maktabga o'qishga tayyorlash (ilmiy maqolalar to'plami). Toshkent: O'z PFITI, 1997.

3. Hasanboyeva.O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. - Toshkent: Ilm ziyo, 2006.

4. Mavrulov A. Ma'anaviy barkamol inson tarbiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2008.

5. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika. - Toshkent: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.

6. Кодирова Ф., Тошпулатова Ш., Аъзамова М. Мактабгача педагогика. - Тошкент: "Маънавият", 2013.

7. Melikboboyevich, S. U. (2024). BOLALARNING PSIXIK RIVOJLANISHIGA O'YINCHOQLARNING TA'SIRI. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 172-179.

8. MELIKBOBOYEVICH, S. U., QIZI, O. R. Z. S., & QIZI, Q. K. A. (2024). INSONIY MUOMALA VA MULOQOTNING PSIXOLOGIK VOSITALARI. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 180-188.

9. Abdukarimovich, T. Y. L., Melikboboyevich, S. U., & Isokovich, U. F. (2024). Xotira haqidagi qarashlar va xotirani rivojlantirish. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 109-117.

10. Melikboboyevich, S. U. (2024). CHANGES IN STUDENTS' MENTAL STATUS DURING MASTERING THEORETICAL AND PRACTICAL TRAINING (IN THE EXAMPLE OF AGGRESSION). *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 142-148.

11. Melikboboyevich, S. U., Xudayar o'g'li, M. A., & Dilshod Abdimo'min o'g, M. (2024). SPORTCHILARDA HISSIY-IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH. *NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI*, 1(2), 72-84.

12. Melikboboyevich, S. U. (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR FAOLIYATNING PSIXOLOGIK TAHLILI. *NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI*, 1(2), 93-103.

13. Melikboboyevich, S. U. (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'YIN FAOLIYATINING XUSUSIYATLARI. BOLA HAYOTIDA O'YINNING AHAMIYATI. *NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI*, 1(2), 85-92.